

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС” УНИВЕРСИТЕТИ

КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ

ТҮРКОЛОГИЯ БАГЫТЫ

**“МАНАС” ЭПОСУНДАГЫ ЭСКИРГЕН СӨЗДӨР
(САГЫМБАЙ ОРОЗБАКОВДУН ВАРИАНТЫ БОЮНЧА)**

(МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ)

Эркинбек кызы Жылдыз

Илимий жетекчи

Фил.ил. док., доц. Таалайбек Абдиев

БИШКЕК 2019

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	:Эркинбек кызы Жылдыз
Университет	:Кыргыз-Түрк “Манас” университети
Багыты	:Филология (Түркология)
Иштин даражасы	:Магистрдик диссертация
Беттердин саны	:XVIII + 115
Бүтүргөн жылы	:20/09/ 2019
Илимий жетекчи	:ф. и. к.док., доц. Таалайбек Абдиев

“Манас” эпосундагы эскирген сөздөр (Сагымбай Орозбаковдун варианты боюнча)

Тил улам өзгөрүлүп, жаңыланып, толукталып турган, өзгөрүлмөлүү кубулуш. Андыктан тилдеги сөздүк кор улам жаңыланып же эскирип турат. Кыргыз тили эчен кылым карыткан тил болгонуна карабастан, 19-20-кылымдардын аралыгында эле изилдөөгө алына баштаган.

Атынан эле белгилүү болуп тургандай, биз ишибизде “Манас” эпосундагы эскирген сөздөрдү изилдөөгө алабыз. Илгерки мезгилден бери элибиздин ичинде ооздон оозго айтылып келе жаткан бул эпосто кыргыздардын турмуш-тиричилиги, каада-салты, дүйнө таанымы, ошондой эле кыргыз эли байыркы мезгилдерде колдонгон буюм-тайымдары, түшүнүктөрү, жөрөлгө-ишенимдери, каада-салттары ж.б. чагылдырылган. Тактап айтканда, дастанда эски турмушка байланыштуу архаикалык элементтер кеңири жолугат деген ойдобуз.

Илимий ишибиздин алкагында залкар манасчы С.Орозбаковдун тогуз китептен турган «Манас» вариантын толук окуп чыгып, андагы эскирген сөздөрдү т.а. историзмдер менен архаизмдерди бөлүп чыгуу жана аларды архаикалык топторго ажыратуу маселеси каралат.

С. Орозбаковдун вариантында кездешкен архаизм сөздөр теги жагынан ар түрдүү келет, тактап айтканда, кыргыз тилинин төл сөздөрүнөн жана башка тилдерден кабыл алынган сөздөрдөн турат. Ошондой эле ар башка тилдердин компоненттеринен уюшулган сөздөр, татаал сөздөр да кездешет. Архаикалык көрүнүштөр тарых менен түздөн түз байланышта болгонунан улам ишибизде тил илиминин салыштырма тарыхый методу менен катар, салыштырма, сыпаттама жана типологиялык методдор да колдонулду.

Ишибиз киришүү менен башталып, биринчи бөлүмдө манасчы С. Орозбаков жана анын «Манас» варианты боюнча, кыргыздардагы манасчылык өнөр боюнча маалымат, ошондой эле изилдөөнүн теориялык негиздери каралып, кыргыз тилиндеги эскирген сөздөр жана алардын бөлүнүшү, архаизмдер, историзмдер жөнүндө жалпы маалымат берилди.

Ал эми экинчи бөлүмдө С. Орозбаковдун «Манас» эпосунун вариантында кездешкен архаизм жана историзм сөздөр ыр саптарынын мисалында берилип, алардын маанилери ачыкталат. Тогуз китептен турган вариантта кездешкез эскирген сөздөр эки чон топко, т.а. архаиздер жана историзмдер өз алдынча бөлүнүп каралат.

Ачкыч сөздөр: «Манас» эпосу, С. Орозбаков, архаиздер, историзмдер, эскирген сөздөр ж.б.

ÖZ

Yazar	: Cıldız Erkibek kızı
Üniversite	: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Türkoloji
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XVIII + 115
Mezuniyet Tarihi	: 20/09/2019
Tez Danışmanı	: Doç.Dr. Taalaybek ABDİYEV

‘MANAS’ DESTANI’NIN SAGIMBAY OROZBAKOV VARYANTINDA GEÇEN ARKAIK KELIMELER

Dil her zaman değişerek, yenilenerek tamamlanan değişken bir fenomendir. Bu bağlamda dildeki kelime hazinesi her zaman yenilenir ya da eskir. Kırgız dili çok uzun asırları geçmiş bir dil olmasına rağmen sadece 19-20.yüzyılda yazıya geçirilmeye başlamıştır. Kırgız dilini tam olarak kapsayan kelime hazinesini dolduran ‘Manas’ destanı geçmiş zamanlardan bu yana halkımız arasında sözlü olarak yaşamış, Kırgızların günlük hayatını, örf adetlerini, dünyaya olan bakış açısını kutsal değerlerini bu destanda yansıtmıştır. ‘Manas’ destanında birçok eskicil kelimeler geçmektedir. Bizim amacımız da Sagimbay Orozbekov’un varyantı’ndaki eskicil kelimeleri çıkartmak ve onların anlamlarını ortaya koymak, pasivleşme nedenlerini göstermektir.

Bunun yanı sıra Kırgız dili de kendi gelişme sürecinde çok uzun asırlar geçirerek hem değişerek, hem gelişerek günümüzdeki haline gelebilmiştir. Dillerin gelişme sürecinde bambaşka yeni bir kelimeler oluşur. Dilin diğer dillerle olan ilişkisinin sonucunda düzenli bir şekilde yeni kelimelerin eklenmesi tabiidir. Ancak zamanın geçmesi ile dile belli bir zaman içerisinde kullanılan bazı kelimeler, kullanılmamaya başlar ve dildeki yerini yeni kelimelere verir. Bu yüzden dil biliminde eskicil kelimeler adlı terim ortaya çıkmıştır.

Kırgız halkının asırlık geçmişini, geleneklerini, örf ve adetlerini, canlı miraslarını atalarımızdan kalan şeceresinden başlayarak ulusal oyun ve eğlencelerine kadar kapsayan dünyanın en büyük hacimli eseri olarak tanınan ‘Manas’ destanının dili çok zengin ve çok zor bir dildir diyebiliriz. Aradan çok uzun zaman geçmesine rağmen bu eser hala tam olarak araştırılmadı. Bu destan üzerinde birçok çalışmalar yapılmıştır ve daha da yapılmaktadır. Bizim çalışmamız da ‘Manas’ destanına ilgi duyan ve araştıran genç türkologlara, öğrencilere katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Çalışmamızın konusu, bilimsel araştırma kapsamında manasçı Sagımbay Orozbekov’un dokuz kitaptan oluşan ‘Manas’ destanındaki eskicil kelimeler üzerindedir. Önce destanı okuyarak eserdeki eskicil kelimeleri topladık. Sonra da onları kendi içinde sınıflandırarak anlamını, pasivleşme nedenlerini göstermeye çalıştık.

Sagımbay Orozbekov’un varyantında rastlanan arkaik kelimeler köken açısından farklıdır. Başka bir deyişle Kırgız dili ve başka dillerden gelen kelimelerden oluşmaktadır. Bunun yanısıra çeşitli dillerin bileşenlerinden oluşan, karmaşık kelimeler de vardır. Arkaik görünümüler tarih ile doğrudan doğruya bağlantılı olduğu için bu çalışmamızda dil bilgisinin tarihsel karşılaştırma yöntemi, karşılaştırma, tanımlama ve tipolojik yöntemler kullanılmıştır.

Giriş bölümüyle başlayan çalışmamızın ilk bölümünde manasçılar, ‘Manas’ destanının varyantları ve Kırgızlardaki manasçılık ile ilgili bilgiler de verilmiştir. Sonra da araştırmamızın teorik yönleri ve Kırgız dilindeki eskicil kelimeler üzerine yapılan çalışmalar ve eskicil kelimelerin gruplara ayrılması, arkaizmler, istorizmler hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Sonra Sagımbay Orozbekov’un ‘Manas’ destanının varyantında rastlanan arkaizm ve istorizm kelimeler şiir satırlarından örnekler getirilerek onların anlamları açıklanılmıştır. Dokuz kitaptan oluşan varyantta rastlanan eskicil kelimeler iki büyük gruba ayrılarak (istorizm ve arkaizmler) araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: ‘Manas’ destanı, Sagımbay Orozbekov, arkaizmler, istorizmler, eskimiş kelimeler vs.

АБСТРАКТ

Автор	: Эркинбек кызы Жылдыз
Университет	: Кыргыз-Түрк “Манас” университети
Направление	: Филология (Түркология)
Вид диссертации	: Магистрдик диссертация
Количество страниц	: XVIII + 115
Год окончания	: 20/09/ 2019
Научный руководитель	: к. ф. н., доц. Таалайбек Абдиев

Устаревшая лексика в эпосе «Манас» (по версии Сагымбая Орозбакова)

Язык — это явление, которое всегда обновляется, наполняется новыми словами. Несмотря на то, что кыргызский язык считается древним, современный литературный кыргызский язык сформировался только в 19-20 веке.

Как видно из названия данной научной работы мы будем исследовать устаревшую лексику в эпосе «Манас». Эпос «Манас» - самое большое произведение по объему, который включает в себя весь кыргызский язык, всю историческую жизнь, традиции, мировоззрение кыргызского народа, а также многосторонние отношения с соседними народами, бытовую жизнь и героические действия богатырей и передавался из уст в уста. Таким образом в этом эпосе отражены понятия, обычаи, веры, традиции и вещи, которыми пользовались кыргызы в древнее время. В частности, считаем, что в эпосе можно встретить множество устаревших слов.

В рамках настоящей научной работы, нами были изучены все книги варианта С. Орозбакова по эпосу «Манас» и постарались найти устаревшие слова, точнее архаизмы и историзмы и поделить их в архаичные группы.

Устаревшие слова в эпосе «Манас» состоят из прямых речей и из слов вошедших из других языков, а также встречаются слова состоящие из компонентов слов

других языков и сложных слов. В связи с тем, что архаические явления непосредственно связаны с историей, мы использовали наряду с наукой сравнительно-исторический метод, также использовали сравнительные, описательные и типологические методы.

Данная диссертационная работа начинается с введением. В первой главе отражена информация про манасчи С. Орозбакова, его вариант эпоса «Манас» и искусство сказания, а также теоритические исследования. В этой части говорится об устаревших словах в кыргызском языке, точнее об архаизмах и историзмах.

Во вторую часть включены проблемы, которые являются важными составляющимися этой работы, точнее архаические и исторические слова даны в примере стихов взятых из эпоса «Манас» в варианте С. Орозбакова и раскрывается их смысл. Взятые из варианта слова делятся на архаизмы и историзмы и рассматриваются по отдельности.

Ключевые слова: эпос «Манас», С. Орозбаков, архаизмы, историзмы.

ABSTRACT

Author	: Erkinbek kyzy Jyldyz
University	: Kyrgyz-Turkish Manas University
Department	: Turkology
Type of thesis	: Master degree Thesis
Number of Pages	: XVIII + 115
Graduation Date	: 20/09/2019
Supervisor	: Assoc. Prof. Taalaybek ABDIYEV

The old words in the epic of “Manas” (version Sagimbay Orozbekov)

Language is a phenomenon that is always updated, filled with new words. Despite the fact that the Kyrgyz language is considered ancient, the modern literary Kyrgyz language was formed only in the 19-20 century.

As is known by name, in this scientific work we will study outdated vocabulary in the epic "Manas". The epos “Manas” is the largest work in terms of volume, which includes the entire Kyrgyz language, the entire historical life, traditions, the worldview of the Kyrgyz people, as well as multilateral relations with neighboring peoples, everyday life and heroic actions of the heroes and was passed on by word of mouth. Thus, this epic reflects the concepts, customs, faiths, traditions and things that the Kyrgyz used in ancient times. In particular, we believe that in the epic you can find many outdated words.

As part of the scientific work, we read the entire book of the version of S. Orozbekov on the epic “Manas” and tried to find outdated words, more precisely, archaisms and historicism and divide them into archaic groups.

The obsolete words in the epic "Manas" consist of direct speeches and words that have come from other languages, and there are also words consisting of components of words in other languages and complex words. Due to the fact that archaic phenomena are directly related to history, we used the comparative historical method along with science, and also used comparative, descriptive and typological methods.

Our dissertation begins with an introduction. The first chapter reflects information about the manaschi of S. Orozbekov and on his version of the epic “Manas” and about the art of

legend, as well as theoretical research. This part refers to obsolete words in the Kyrgyz language, more precisely about archaisms and historicisms.

The second part includes problems that are important components of this work, more precisely, archaic and historical words are given in the example of verses taken from the epic “Manas” in the version of S. Orozbekov and their meaning is revealed. The words taken from the variant are divided into archaisms and historicisms and are considered separately.

Key words: epic “Manas”, S. Orozbekov, archaisms, historicism.